

М. М. Бикова

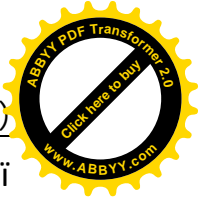
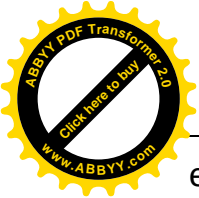
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОПЕДАГОГІКИ В СУЧАСНОМУ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розкрито зміст понять «етнопедагогіка», «етнопедагогічний ідеал», розглянуто співвідношення української етнопедагогічної мети та сучасної мети виховання, проаналізовано вплив ідей української етнопедагогіки на навчально-виховний процес, зокрема на можливі шляхи конструктивного використання етнопедагогічних знань у процесі розвитку особистості школяра.

Ключові слова: етнопедагогіка, народна педагогіка, національна самосвідомість, педагогічна культура, етнопедагогічний ідеал, народні традиції, етнотрадиційна освіта.

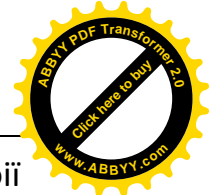
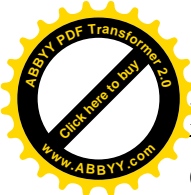
Постановка проблеми. Наша держава, прийшовши до своєї незалежності, намагається виховати молодь, яка відрізнялася б високим рівнем національної свідомості, яка б не мала духовної прірви між собою та поколіннями славних прадідів. З'єднати розірваний ланцюг, заповнити духовну порожнечу здатна тільки цілеспрямована система заходів, упроваджена у всі ланки виховання, починаючи від дитячих садків і закінчуючи вищою освітою. Виховання підростаючого покоління для кожної нації є найважливішим складником національної культури. Передача всіх культурно-історичних традицій батьків, дідів і прадідів завжди гарантувала вічність життя нації. Духовним якостям певного етносу притаманна така ж стійкість, як і колір шкіри, очей, волосся, бо вони передаються у спадок нащадкам. Отже, справжнє виховання не може існувати у «чистому вигляді», тобто поза традиційною культурою певної нації, воно має ґрунтуватися насамперед на культурно-історичних цінностях своєї нації. Усі найвидатніші педагоги світу визнавали, що виховання дитини завжди має ґрунтуватися насамперед на культурно-історичних цінностях своєї нації, а вже пізніше відбувається знайомство з традиціями інших народів. Незаперечний закон дидактики: пізнання навколишнього світу починається зі ознайомлення з рідною вулицею, селом чи містом, своєю країною, а вже потім – з іноземними, сусідніми краями. Тобто від пізнання свого, рідного, національного до пізнання чужого, багатонаціонального, світового. Це привело до виникнення в сучасній педагогічній науці окремої галузі, яка досліджує конкретні етнічні традиції виховання. Однак ефективність

етновиховної діяльності держави завжди залежить і від якості міжетнічної взаємодії, наявності в ній етнічної стабільності або етнічної неприязні та конфлікту. На жаль, наша країна має проблеми, які пов'язані з етнічними аспектами, тому необхідно цілеспрямовано коригувати у дорослого населення ставлення до них та формувати у молоді правильне розуміння етнопитань та етновзаємин. Саме такі ідеї повинна впроваджувати етнопедагогіка в навчальний процес.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідження етнопедагогічних проблем у сучасному суспільстві досить розгалужене та багатоаспектне. Серед основних напрямів необхідно виокремити такі: теорія і практика родинної етнопедагогіки (Б. Ш. Алієва, Р. А. Аліхонова, А. А. Григор'єва, І. С. Портнягін, В. В. Чепак та ін.), етнопедагогічна підготовка вчителів, викладачів різних типів навчальних закладів (Т. В. Анісенкова, Л. С. Берсенєва, Т. В. Давидова, А. Н. Яковлева та ін.), етнопедагогічна культура народів (М. Ю. Айбазова, С. П. Біловолова, В. А. Ніколаєв та ін.), методологія етнопедагогіки (Г. І. Батуріна, Г. М. Волков, Н. М. Дем'яненко, К. Ж. Кожаметова, А. А. Марушкевич, О. Л. Христова та ін.), історична етнопедагогіка (Т. Н. Петрова та ін.), інтегративна етнопедагогіка (І. А. Богданов, Т. А. Дзюба, А. Г. Ларіонова та ін.), етнопедагогічний менеджмент (Є. П. Жирков, О. І. Михайлова та ін.), етнопедагогіка міжетнічної толерантності (Ш. М. Арсалієв, В. Б. Євтух та ін.), етнопедагогічна освіта (В. А. Мосіяшенко, В. А. Ніколаєв, М. Г. Харитонов та ін.), порівняльна етнопедагогіка (К. Ж. Кожаметова, Л. І. Федорова та ін.). Не можна також розглядати етнопедагогічні дослідження у відриві від етнопсихологічних, основні напрями яких такі: етнічна прогностика (О. Бондаренко), етнічна самоорганізація (А. Є. Тарас), етнічна свідомість та самосвідомість (І. Маремшанова), психологічна антропологія (С. В. Лур'є), семантика менталітету (В. Ю. Колмаков), психологія великих національно-етнічних груп (Д. В. Ольшанський), зв'язок національної свідомості та національної культури (Е. М. Віноградова), етнічна ідентифікація (О. Волкогонова, І. Татаренко).

Мета статті. Виховання особистості, яка б відрізнялась почуттям власної гідності, високими моральними якостями, високим рівнем національної свідомості, цілісності, можливе лише завдяки правильно організованій системі вивчення національних ідеалів, традицій, звичаїв. Ця

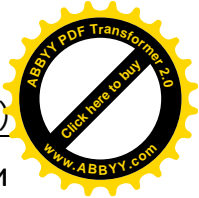
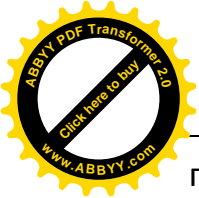

система повинна ґрунтуватися на національному світогляді, філософії народу, національній ідеології. Завдання педагога – побудувати такий навчально-виховний процес, метою якого є формування національної самосвідомості, усвідомлення ролі своєї нації, етносу у світовому історичному процесі, а також розвиток у дитини системи загальнолюдських цінностей, виховання поваги до представників інших етносів та навичок ефективної взаємодії з ними. Від реалізації цієї проблеми залежить і рівень етновзаємин, і рівень етнополітики у державі. Мета статті – визначити виховні ідеї української етнопедагогіки, проаналізувати їх вплив на навчально-виховний процес.

Виклад основного матеріалу. Вплив етнічних процесів на виховання та навчання підростаючого покоління певний час недооцінювався. Однією з провідних причин цього є довготривалість, розтягнутість на століття. Ми найчастіше намагаємося пояснити речі та події, що відбуваються навколо нас, з позицій саме цієї миті, залучаємо для пояснення політику, економіку, географію, культуру, мистецтво, освіту. Проте насправді дедалі складніше, тому що іноді ті самі політика, економіка, мистецтво, освіта є зовнішнім вираженням неявних етнічних процесів.

Етнопедагогіка визначається як: 1) нова галузь педагогічних знань, що виявляє педагогічні можливості народної педагогіки і найбільш ефективні шляхи реалізації прогресивних педагогічних ідей народу в сучасній педагогічній науці і практиці; 2) історія і теорія народного (природного, повсякденного, нешкільного, традиційного) виховання; це наука про емпіричний досвід етнічних груп щодо виховання й освіти дітей, про морально-етичні й естетичні погляди на споконвічні цінності родини, роду, племені, народності, нації.

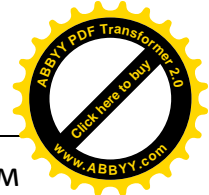
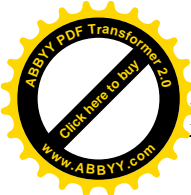
Етнопедагогіка, як частина загальної педагогіки, вивчає дві підсистеми освітнього процесу: виховання та навчання. Перша концентрується на виявленні цілей та принципів народного виховання, досліджує зміст, форми, методи, засоби, умови та результати народного виховання, вивчає суб'єкти та об'єкти народного виховання. Друга – це «етнодидактика», яка вивчає досвід навчання різних народів світу. Однак виявлені етнопедагогікою етнотрадиційні закономірності виховання та навчання – це підґрунтя для побудови сучасного ефективного педагогічного процесу: «... У період падіння духовності та моральних

принципів етнопедагогіка, традиційна культура виховання ... повинні бути для підростаючого покоління моральним стрижнем» [5, 41]. Навіть ефективність етновиховної діяльності в масштабах держави завжди залежить від якості міжетнічної взаємодії, наявності в ній етнічної стабільності або етнічної неприязні та конфлікту. Напевно, всі країни стикаються з проблемами, які пов'язані з етнічними аспектами, тому необхідно докладати цілеспрямованих зусиль для формування розумного цивілізованого ставлення до існуючих відмінностей в етнопитаннях та етновзаєминах. Саме це є провідною функцією етнопедагогіки в сучасному навчальному процесі.

Українська етнопедагогіка бере свій початок десь у далеких глибинах кількатисячолітньої історії нашої землі. Серед основних українських етнопедагогічних ідей, які з роду в рід передавалися наступним поколінням і які є актуальними для нас, ми спостерігаємо і позитивне ставлення до праці мирного хлібороба, закоханого в землю, ліс, річку, дерева і квіти, і формування потреби захищати свою землю від чужоземних зайд, виявляти стійкість, мужність, войовничість, патріотизм. Яким же чином передавалася ця система знань? Передусім, це виховувалося в сім'ї. Наприклад, кожен скіф мусив знати свій родовід до сьомого коліна – ось і реалізація глибинної риси української ментальності – шанування своїх предків. Власне, саме в родині дитина отримувала перші уроки любові до свого народу, землі, звичаїв. Про це свідчить безцінний спадок у вигляді прислів'їв та приказок: «Шануй батька й неньку, то буде тобі скрізь гладенько», «Не ті батьки, що на світ привели, а ті, що в люди вивели», «Живемо не батьками, помremo не людьми», «Не послухаєш батька-матері, то навчить тебе лиха година», «Умів батькувати, умій і годувати», «Без матері і сонце не гріє», «До людей по розум, до матері по серце», «Материнська молитва з дна моря підіймає», «Чого мама навчить, те й дочка знає».

Усе життя українців було пов'язане із землею, вирощуванням урожаю, а отже, минало у спілкуванні з природою, тож селяни жили за її законами, за її календарем. Це був так званий землеробський календар, що відповідав польовим роботам. За цим календарем аграрний рік також поділявся за місяцями, яким неписьменні мешканці сіл давали красномовні назви. А числа не були у великій пошані, і в побуті ними

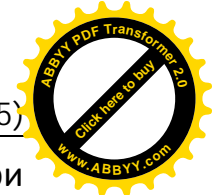
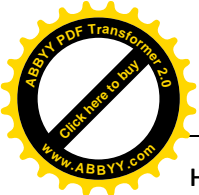

користувалися доволі рідко. Видатні події теж співвідносили з цим календарем: «На Пилипівку», «Третього дня після Явдохи». Народний землеробний календар увібрав практичний досвід багатьох селянських поколінь, утілював своєрідну побутову релігію, яка регламентувала життя селянина. Стрижнем цієї релігії була турбота про врожай, про хліб як головну святиню, велика повага до землеробської праці, піднесення цієї нелегкої справи. Оскільки виховання та навчання підростаючого покоління відбувалося саме у процесі спільної праці з дорослими, то можна зробити висновок про те, що життя та праця за землеробним календарем відображає основні шляхи реалізації як трудового, так і екологічного, естетичного, морального виховання тощо.

Про це також свідчать прислів'я та приказки: «Землі дай, то й вона тобі дасть», «Земля багата – народ багатий», «Зійшов сніжок, берись за плужок», «Не земля родить, а руки», «Не лякайся туманів – виїжджай у поле рано», «Роби, роби, то й матимеш, посій жито, то й жатимеш», «Як почав орать, то в сопілку не грать», «Без праці жити – тільки небо коптити», «Гірко поробиш – солодко їсти», «Доки не впріти, доти не вміти», «Найкраще слово в роботі: "Готово!"», «Попрацюй до поту, то й поїси в охоту», «Тяжко тому жити, хто не хоче робити».

У всі часи український народ прагнув до набуття знань, навчанню дітей приділялося багато уваги, у знаннях убачалося гідне майбутнє. Педагогічний досвід народу викристалізувався в Україні протягом віків і був утілений у його мудрості, уміннях і навичках виховання наступних поколінь. Цей досвід відображений у фольклорі, іграх, танцях, мистецьких творах, обрядах і традиціях: «Азбука – то мудрості дорога», «Без муки немає науки», «Без науки нічого не прийде в руки», «За науку цілуй батька й матір у руку», «Здобудеш освіту – побачиш більше світу», «Мудрим ніхто не вродився, а навчився», «Корінь навчання гіркий, а плід його солодкий», «Наука в ліс не веде, а з лісу виводить», «Наука в щасті прикрашає, а в нещасті утішає», «Не кажи – не вмію, а кажи – навчусь!», «Потрібно учиться – завжди пригодиться».

Досі існують педагогічні уявлення, які сьогодні вже сприймаються як застарілі, як марновірства, повір'я і забобони, хоча немає достатніх підстав для їх однозначної негативної оцінки, тому що глибинний виховний зміст зберігається й понині. У них закріплена набута досвідом система знань

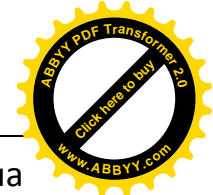
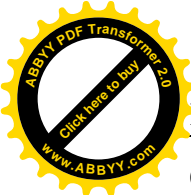

народу. Вони передають уявлення народу про природу, її явища, час, пори року, про людину та її різноманітну (в тому числі виховну та навчальну) діяльність на основі своєрідного національного світогляду з елементами міфологічного мислення, віри, табу й передбачення. На основі повір'їв та забобонів створено великий і чарівний світ казок, легенд, звичаїв, морально-етичних настанов. До деяких повір'їв ы досі ставляться уважно: «Не можна викидати хліб, бо він святий», «Не можна їсти з ножа, бо будеш сердитий», «Не можна їсти на кутку стола, бо не вийдеш заміж», «Якщо сіль розсиплеш, то з кимось посваришся», «Якщо жінка пересолила їжу, то вона в когось дуже закохана», «Виносити сміття з хати після заходу сонця – на сварку», «З порожніми відрами жінка перейде дорогу – зле, з повними – добре», «Коли падає з рук якась річ, то це до вас хтось поспішає», «Не можна зашивати одяг на людині, щоб не пришити розум», «Хто знайде підкову, тому вона принесе щастя», «Через поріг ніколи нічого не давай, бо сам будеш просити», «Якщо довелося повертатися по забуту річ – на нещастя. Щоб відвернути лихе, потрібно глянути у дзеркало», «Якщо свербить права долоня – зустрінеш друга, будеш здоровкатись; якщо ж ліва – будеш гроші рахувати», «Якщо син схожий на маму, а донька – на батька, то будуть щасливі».

Отже, свята, прикмети, гадання та інші елементи народної педагогіки відносяться до найбільш ефективних засобів інтенсифікації духовного життя особистості, мають великий виховний потенціал, отже, можуть стати у пригоді сучасній педагогіці. Актуальне також вивчення педагогічної сутності нових звичаїв та їхній спадкоємний зв'язок зі старими, взаємодія старих форм і нового змісту традиційних народних свят. Завдання етнопедагогіки полягає в тому, щоб простежити, як вони утворилися, чому зберігаються, які умови та потреби призводять не тільки до збереження, але й до постійної, природної переробки цих традицій. В етнопедагогіці знаходить підтвердження думка французького вченого А. Леруа-Гурана: «Народ є самим собою лише завдяки своїм пережиткам».

Акумулюючи такі моральні категорії, як відповідальність, співчуття, потреба в добротворчій діяльності, які є необхідними умовами відтворення суспільства та самоствердження людини, народні традиції забезпечують особливе психологічне середовище та виступають найважливішим засобом навчання та виховання дітей.

Чим більше буде учасників педагогічного процесу, які не тільки розуміють виховну справу, а ще й бажають її вдосконалити, тим більш

ефективним буде визначальний вплив на підростаюче покоління. Народна педагогіка є педагогікою мас, вона є загальною педагогікою, а не педагогікою тільки педагогів-професіоналів. Народна педагогіка – це пансофія виховання, з її почуттям глибокої пошани до матері, з культом дитини, з вірою у всесилля батька. Можна навіть сказати, що народна педагогіка є своєрідною педагогічною релігією, в якій батьківській будинок – вівтар, діти – ангели, мати – богоматір, батько – патріарх всієї родини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хакимов Э. Р. Этнопедагогика как наука: предмет, функции, основные категории // Э. Р. Хакимов // естник Удмуртского университета. Педагогика и психология. – 2007. – № 9. – С. 39–52.
2. Українські традиції і звичаї / [авт.-упор. : В. М. Складенко, А. С. Шуклінова, В. В. Сядро]. – Х. : Фоліо, 2008. – 318 с.
3. Прислів'я, прикмети та повір'я українського народу / [уклад. : Н. Кусайкіна]. – 2-ге вид, випра. та допов. – Х. : ВД «Школа», 2009. – 128 с.
4. Лозко Г. С. Українське народознавство / Г. С. Лозко – 4-те вид., допов. – Х. : ВД «Див», 2010. – 472 с.
5. Етнопедагогіка. Ч. I : [навч. посіб.] / В. Б. Євтух, А. А. Марушкевич, Н. М. Дем'яненко, В. В. Чепак. – К. : Вид.-полігр. центр «Київський університет», 2003. – 150 с.

РЕЗЮМЕ

М. Н. Быкова. Идеи украинской этнопедагогике в современном учебно-воспитательном процессе.

В статье раскрыта суть понятий «этнопедагогика», «этнопедагогический идеал», рассмотрено соотношение украинской этнопедагогической цели и современной цели воспитания, проанализировано влияние идей украинской этнопедагогике на учебно-воспитательный процесс, в частности на возможные пути конструктивного использования этнопедагогических знаний во время развития личности школьника.

Ключевые слова: этнопедагогика, народная педагогика, национальное самосознание, педагогическая культура, этнопедагогический идеал. Народные традиции, этнотрадиционное образование.

SUMMARY

M. Bykova. Ideas of Ukrainian ethnopedagogics in modern educational process.

Essence of concepts of «ethnopedagogics», «ethnopedagogics ideal», opens up in the article, correlation of the Ukrainian ethnopedagogics purpose and modern purpose of education is examined, and also influence of ideas of Ukrainian ethnopedagogics is analysed on a educational process in general and possible ways of the structural use of ethnopedagogics knowledge in the process of development of personality of schoolboy.

Key words: ethnopedagogics, folk pedagogics, national consciousness, pedagogical culture, ethnopedagogics ideal, folk traditions, ethnopedagogics education.